

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

УДК 37.09

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ ДІТЕЙ У ЗИМОВІЙ КАЛЕНДАНИЙ ОБРЯДНОСТІ

Радул Ольга, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

E-mail: olga.s.radul@gmail.com

Анотація. У статті на основі історико-педагогічних, етнографічних досліджень, праць з історії усної народної творчості українців проаналізовано соціальні ролі дітей у календарній обрядовості зимового циклу, що присвячувалася різним силам природи, з якими пов'язувалася життєдіяльність селян-хліборобів. Показано і доведено, що певні соціальні ролі покладалися тільки на дітей, особливо хлопчиків (дитяча коляда, обряди посівання), для яких дорослі спеціально випікали обрядове печиво. Виконання дітьми особливих соціальних ролей мало важливе виховне значення: бажаючи іншим благополуччя, добробуту, здоров'я у них формувалися позитивні моральні якості, діти усвідомлювали себе активними учасниками життєдіяльності общини.

Ключові слова: соціальне виховання, діти, соціальні ролі, народна педагогіка, вітчизняна історія педагогіки, календарне обрядове коло.

CHILDREN SOCIAL ROLES IN WINTER CALENDAR RITUALS

Radul Olga, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Department of Preschool and Primary School Education, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State University.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

E-mail: olga.s.radul@gmail.com

Abstract. For many centuries, the processes of children and youth education and socialization were determined by traditional pedagogy. One of the forms of social education was the ritual annual circle, which consisted of cycles of calendar customs and rituals dedicated to various forces of nature that were associated with the life of peasant farmers.

It is shown that the winter cycle of holidays and rituals was an important part of the agrarian circle. The beginning of the new year was the day of the sun's rebirth, the time of the winter solstice, the birth of the world. The essence of the holiday lay in agrarian and magical rituals aimed at protecting livestock from misfortune and pestilence and ensuring economic prosperity for the whole of the coming year. This was achieved by the ritual reproduction of agricultural work, in which all family members participated, fulfilling the roles defined by tradition. It has been proven that certain social roles were assigned only to children, especially boys. On the day of the winter solstice, the Koliada holiday was celebrated, which began with a long family dinner, commemoration of deceased ancestors, after which children brought dinner to their godfathers and godmothers, grandparents, and thus caroling began. Carol singers were viewed as specific guests who came only once a year, and the harvest and family well-being in the following year depended on their arrival. The main and obligatory condition for the carolers to perform their spell-casting and magical actions is a worthy meeting and generous gift of special ritual food. Children's caroling took place only on this evening. New Year's Eve was a popular holiday, which was aimed at begging the «generous god» for prosperity in the new year. The celebration began the day before with a «generous evening». In the

morning, boy children, who were considered a kind of symbol of wealth, goodness, health, and hope, participated in sowing rituals and received a reward for doing so. Adults baked ceremonial cookies in the shape of birds and animals for the children carolers and sowers on Christmas and New Year's holidays.

Children's performance of special social roles during the winter holidays had an important educational value: by wishing others well, prosperity and health, they developed positive moral qualities. The children participated in a joint action, realizing that they were active participants in the community life.

Keywords: social education, children, social roles, folk pedagogy, national history of pedagogy, calendar ritual circle.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Процеси виховання, соціалізації дітей та молоді упродовж багатьох століть визначалися народною (традиційною) педагогікою та реалізовувалися сім'ю та громадською общиною. Однією з конкретних форм соціального виховання було обрядове річне коло, яке складалося із циклів календарних звичаїв та обрядів, присвяченим різним силам природи, з якими пов'язувалася життєдіяльність селян-хліборобів. Звернення до історії вітчизняного виховання, його збереження є особливо важливим сьогодні, у складний період нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія даної проблеми пов'язана з дослідженнями аграрного календаря та народної педагогіки українців. Звичаєво-обрядове календарне коло було предметом вивчення етнографів, вчених упродовж XIX–XX ст. Сучасні публікації переважно спираються на ґрунтовні праці О. Дея, Я. Головацького, М. Грушевського, С. Килимника, М. Костомарова, М. Максимовича, О. Потебні, П. Чубинського та ін. З-поміж народно-педагогічних досліджень окресленої проблеми зазначимо праці Є. Сявак (Українська етнопедагогіка: навч.-метод. посібник. Львів, 2002), Г. Лозко [7], О. Ковальчук [4], Т. Окольнічої (Східнослов'янська педагогіка в етнографічних джерелах XIX – першої чверті XX століття. Харків, 2018).

Мета статті – проаналізувати соціальні ролі дітей у календарній обрядовості зимового циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Важливою частиною аграрного обрядового кола нашого народу був зимовий цикл свят і обрядів. Початком нового року наші пращури вважали день відродження сонця – час зимового сонцевороту, різдва світу [9, с. 118; 1, с. 24; 11, с. 350 та ін.]. Зимові свята були сімейно-общинними.

Український історик XIX ст. М. Костомаров, аналізуючи різні слов'янські джерела, зробив висновок, що у давньому язичницькому святі різдва світу, ймовірно, основні ознаки були однаковими у всіх слов'ян [6, с. 264].

Згідно з етнографічними матеріалами, у побуті відрізок часу, який розпочинав народний сонячний рік, називався святками, що поділявся на два періоди: з 25 грудня до 1 січня – святі вечори, з 1 до 6 січня – страшні вечори [11, с. 350]. Вірогідно, поділ новорічних днів на два періоди є давньою прикметою. Після 1 січня активізувалися злі сили, тому відбувалися обряди умилоствлення різних сил або протидії ворожим силам.

Вітчизняні дослідники XIX–XX ст. М. Костомаров [6], О. Потебня [10], С. Килимник [3], Я. Боровський [1] та ін. зазначають, що суть свята полягала у певних аграрно-магічних обрядах, мета яких полягала в забезпеченні домашньої худоби і птиці від нещастя та мору, забезпечення господарського благополуччя на весь майбутній рік, особливо багатий урожай. Це досягалося обрядовим відтворенням сільськогосподарських робіт:

- носінням по селищу плуга (символічна оранка), сохи, борони;
- імітацією посіву зерна (посипання зерном);

- водінням кози, коня, ведмедя та ін. (як залишки язичницького обожнювання тварин);

- звичай поїдання великої кількості обрядової їжі;

- новорічні гадання, ворожіння (передбачення врожаю і приплоду скота).

У проведенні таких обрядів брала участь усі члени родини, зазвичай, очолювана найстаршим, при цьому всі виконували визначені традицією ролі.

У день зимового сонцевороту відзначали свято Коляди – одного з язичницьких богів, що символізував початок року. Водночас Колядою називали і сам обряд, і різдвяну пісню, і винагороду за колядування [4, с. 19; 7, с. 147].

Розпочиналося свято у родині: у ніч на 24 грудня у сім'ї запалювався вогонь; відбувалися поминки за померлими пращурами; уночі нікому не дозволялося спати [9, с. 118].

О. Потебня [10, с. 16], М. Костомаров [6], С. Килимник [3] описують звичай слов'ян XIX ст. застеляти на Святий вечір підлогу хати і стіл, на якому їдять, соломкою або сіном. В Україні вибиралося сіно «без бадилля», на яке не ступала ні худоба, ні людина. Розстелити його на покуті доручалося хлопчику. Потім хлопчик переносив з припічка горщики з кутею і узваром, накривав їх хлібом, звідти ж брав і ставив на покуті миску із сотами. Господар ставав біля порога, господиня біля печі, тобто відповідно у чоловічій і жіночій частинах хати, а всі діти бігали і качалися по сіні, мукали як корови, рикали як воли, іржали як коні, мекали як вівці, гавкали, нявкали і под. Такі нібито магичні дії дітей повинні були умилювати й причарувати добрі духи, щоб вони сприяли доброму врожаю і приплоду скота. Діти разом із дорослими поділяли ці сподівання.

У цей вечір у давні часи наші пращури приносили зимовому богові врожаю – Коляді-сонцю – безкровну жертву з усієї рослинності, яку тільки людина вживала в їжу або використовувала у побуті, у чому крилися магичні дії, метою яких було дати повний достаток, усе рослинне багатство. Разом із богом урожаю невидимо у цей вечір та в цю ніч оглядає домашню худобу «скотій бог» (Велес), тому жодна тварина в цей вечір не повинна була зазнати кривди [10, с. 17]. Вечеря тягнулася довго – 2–3 години, після чого розпочиналося колядування.

Діти після сімейної вечері, зазначають М. Максимович [8] та С. Килимник [3], несли вечерю хрещеним батькам і матерям, а також своїм дідам і бабам. С. Килимник вважає це стародавнім звичаєм, що започаткувався з часів родового побуту: «нести вечерю» означало шанувати старійшину (найстаршого в роді), ділити надію, долю, добро, багатство з старшим роду, і водночас нести «вечерю» і Діду-Ладу – духу, найстаршому опікуну не родини, а роду. Ця роль принесення вечері відводилася дітям, а не дорослим, бо діти вважалися чистими, найближчими до добрих духів, а тому їх прихід у дім старійшини вважався приходом «вістунів бога багатства та Діда-Лада», а з ними невидимо й добрих духів на добро, на врожай, на здоров'я, тобто діти виконували важливу соціальну функцію. Призначення дорослих у цю ніч, згідно з анімістичними віруваннями, – залишатися дома, оберігати двір, господарство, хату від лихих сил, гостювати з добрими духами.

Колядному комплексу пісень належить особливе місце в календарно-обрядовій поезії. У працях дослідників XX ст. вичерпно ґрунтовно вивчено особливості обряду колядування, показано його нерозривний зв'язок із трудовою діяльністю людини, з природно-календарними циклами сільськогосподарських робіт [10, с. 18]. Колядки – це переважно величальні пісні. Як зауважує Г. Лозко, елементи колядування на Подніпров'ї відомі історикам ще з III тис. до н. е. [7, с. 144] і найбільш архаїчними вважаються колядки міфологічного змісту: про космічне море, острів-камінь, світове дерево, про птахів-деміургів – творців світу.

Обряд колядування за своїм походженням і типологією є відтворенням складного комплексу архаїчних вірувань праслов'ян. Колядники – «непрості гості», гості «здалеку» – приходять лише раз на рік, у день зимового сонцестояння. Вони приносять господарю радісну звістку, і від їхнього приходу залежить урожай та сімейний добробут у наступному році. Основною і обов'язковою умовою виконання колядниками своїх заклиально-магічних дій є достойна їх зустріч і щедра обдаровування спеціальною обрядовою їжею (вироби з тіста – хліб, коржі, печиво у формі птахів і тварин). Обдаровування ритуальною їжею є смыслом усього колядного обходу.

Існування колядування у наших предків у давні часи засвідчує фреска «Боротьба ряджених» на стіні південно-західної башти Київського собору Софії [11, с. 352].

Стародавні, дохристиянські хвально-магічні колядки поділялися на родинні й родові, суспільні, а за виконавцями – на коляди дорослих, громад хлопців і дівчат, та дитячі. За змістом і тематикою вони теж розрізнялися: були хвалебними (сонцю, місяцю, дощу, урожаю); магічними (господарсько-хліборобські, скотарські); сповнені похвал господарю та членам його родини, казково-дитячі. Обов'язковим приспівом у таких піснях-колядках є слово «коляда», успадковане ще з дохристиянських часів [3, с. 45; 1, с. 24].

Виконання колядок саме дітьми засвідчує текст деяких пісень, записаних у XIX ст., в яких йдеться про «коледовщиків, недоросточків» [11, с. 353]. За словами етнографа XIX ст. М. Забиліна, «коледувати» означало ходіння дітей по хатах з піснями й танками.

Особлива місія покладалася на 7–8-річних хлопчиків у перший день Різдва: зранку, до сходу сонця вони ходили по селу й вітали зі святами своїх родичів, сусідів, а то й усіх почергово, зокрема і малих дітей. При цьому, менші – 5–6-річні хлопчики – ходили лише до родичів або найближчих сусідів. Із давніх часів уважалося, що коли прийде у хату на велике свято першим хлопчик, то все складеться успішно, добре, буде прибуток родині. У народі вважалося, що до сходу Сонця у різдвяну ніч ходили добрі духи-душі, і бог урожаю залишався до сходу сонця в господарстві, а тому хлопчики-полазники й персоніфіковувалися в уяві селянина-хлібороба чи скотаря як «благовісники», посланці добрих духів та бога Сонця. А добрі духи (та й лихі) діяли лише вночі під час свят [3, с. 37–38]. Хлопчики підліткового віку утворювали окрему групу колядників.

Згідно із записами С. Килимника, діти-колядники ставали перед «застільним вікном» і питали: «Кому колядувати?» Якщо в хаті були маленькі діти, то відповідали: «Іванкові, Марійці», називаючи справжнє ім'я своїх дітей. Тоді діти гуртом гукали: «Добровечір! Ой у полі, край дороги, Там Іванко оре поле... (Рефрен: Ой дай, Боже!) Оре поле, засіває, Своїх волів поганяє... Своїх волів поганяє Та й ласкаво промовляє: Сонце гріє, пригріває Вітер віє, повіває... А Іванкова пшениця Спіє, спіє, поспіває...» [3, с. 46–47].

У XIX ст. на Волині діти виконували таку колядку: «Колядин, колядин, я у батька один. По коліна кожушок, дайте дядьку пирожок», у Глухівському повіті подібну: «Колядин, колядин, я в батька один, Коротенька юпочка, винось, бабка, бубличка! Коротенький кожушок, винось, бабка, пиріжок» [5, с. 527].

Колядки у вигляді запитань-відповідей також виконувалися дітьми, зрідка – підлітками, іноді й старшими – парубками й дівчатами [11].

До дитячих обходів мешканців поселення в усі часи дорослі ставилися серйозно. Дітей – «вістунів добра і щастя» – селяни приймали щиро й сердечно, оскільки вірили, що те, про що діти колядують, збудеться. Наприклад, ще й у XIX ст. у деяких районах першому хлопчику, що приходив із піснями-славами на Різдво, господиня давала купку льону на майбутній урожай, а другого саджали на вивернуту хутром нагору шубу, щоб кури добре неслися, щоб вівці були кудлатими [11].

Виконання таких соціальних ролей під час цих зимових свят зумовлювалося давніми віруваннями: вірогідно, концентрація самостійних дитячих обходів на святаки відбивала уявлення про той період як час «народження», тобто найбільш сприятливий для обрядового функціонування різних молодих груп, що втілювали ідею оновлення. Мотиви народження (молодості) містяться у святочному обхідному репертуарі дитячих і молодіжних груп («народилась коляда», «коляда=молода»), до того ж у багатьох дитячих колядках тема народження і появи нової істоти насправді звучить: «я, маленький хлопчик приніс богу снопочик» та ін. [10, с. 21–22].

Дитяча коляда, зауважує С. Килимник [3], відбувалася лише у цей вечір на селі й закінчувалася не пізніше 8 години вечора.

Виконання дітьми колядок мало важливе виховне значення: бажаючи іншим благополуччя, добробуту, здоров'я у них формувалися позитивні моральні якості. Водночас, утворюючи окрему групу колядників, діти брали участь у спільному дійстві, усвідомлюючи себе активними учасниками життєдіяльності общини.

Отже, це свято у дохристиянські часи було найбільшим, найсвятішим, із найбагатшими стравами, найрізноманітнішими обрядами, магічними діями та магічними словами. Так, С. Килимник визначає три рівні (етапи) в розвитку цього свята [3]. На першому (ранньому) рівні це було свято патріархальної родини (Свята вечеря). На другому рівні свого розвитку свято набувало загально-родового характеру (носити вечерю до дідуся і бабусі, а основне – «возити вечерю» – були зборами всього роду у перший день свята у старійшини роду). Йому притаманні єднання, спільність інтересів роду, магічні дії, щоб рід був величний і багатий. Третій рівень – це загально-суспільна коляда, період об'єднання родів у племена. Усі молитви-коляди, усі магічні дії, всі бажання спрямовувалися до всіх членів племені чи поселення. Впливаючи на почуття та емоції дітей, вони сприяли формуванню відповідних уявлень. Кожен член громади, кожна дитина, виконуючи спеціальні, визначеними століттями роками, соціальні ролі розуміла своє значення у спільному святі.

В один із святочних днів відбувалося свято на честь верховного божества Святовита. У середньовічних слов'ян воно відзначалося випічкою величезного общинного пирога. Саксон Граматик (датський хроніст-літописець XII ст.) детально описує, як у балтійських слов'ян на о. Рюгені, у святилищі Святовита відбувався обряд на честь цього божества. У перший день прибирався дерев'яний храм, на другий день народ збирався перед входом у храм, і жрець приносив у жертву ріг із вином (ймовірно, з медом) і просив примноження багатства і нових перемог. Ріг він укладав у руку ідола Святовита, потім підносили божеству круглий медовий пиріг висотою майже в ріст людини. Жрець ставив пиріг між собою і народом та питав, чи видно його за пирогом. Якщо відповідали, що його видно, то жрець висловлював побажання, щоб на майбутній рік ці ж самі люди не змогли б його бачити (за пирогом). Це було побажанням кращого врожаю у наступному році [11, с. 356].

Вірогідно, й у наших прашчурів існував аналогічний обряд, який зберігся ще і в XIX ст. В Україні він відомий як сімейний, а не общинний, у ньому зазначені вище соціальні позиції виконували діти і дорослі. Так, в один із днів на різдвяних святках батько ховався за різноманітними стравами, пирогом чи пиріжками, печивом, які клалися на житні снопи, і запитував своїх рідних, чи видно його за пирогом. Діти відповідали: «Не бачимо, тату» – «Дай же, Боже, щоб і на той рік не побачили» [8, с. 140; 6, с. 264; 10, с. 23]. Цим висловлювалося побажання, щоб і в майбутньому році також було багато хліба.

За розмірами пирога гадали на майбутній рік. На давність цього обряду, що зберігся упродовж багатьох століть вказує той факт, що існує він у багатьох народів та є сімейним та общинним. Так, у Герцеговині, на різдвяне свято, двоє брали «чесницю»

(хліб), ставили між собою. Один запитував іншого, чи видно його за хлібом. Другий відповідав: «трохи видно». Тоді перший примовляв: «зараз трошки, нехай же у майбутньому році зовсім не буде видно» [11, с. 356]. У Болгарії зберігся общинний варіант цього різдвяного обряду, який є більш давнім: роль давнього жреця виконував священик, який ставав за короваєм і запитував прихожан: «Видите ли ме, селяци?» [10, с. 23].

Святочні ігри молоді містили загадки, які передавалися з роду в рід. Зазвичай, їх пропонували старі й досвідчені люди юнакам і дівчатам для перевірки їх кмітливості. Між загадками розповідалися і казки про старе життя, приказки і примовки (приповідки), які урізноманітнювали святкову бесіду.

Народним було свято Нового року. Його святкування розпочиналося напередодні, так званим «Щедрим вечором». Новий рік мав господарський характер, тобто вся увага в новорічних святкуваннях спрямовувалася на вблагання «щедрого бога», що в ту ніч невидимо сховався до хлібороба, до скотаря, оглядав його господарство, худобу, розмовляв з нею, оглядав його поля і переселяв добрих духів, душі покійників, роду чи родин на хліборобські ниви, де вони були б охоронцями нового врожаю і взагалі ниви. Тому всі дії новорічної ночі та Нового року були магічними [3, с. 125–126]. Відповідно, ці уявлення формувалися у дітей.

Під час цих святкувань діти також виконували особливі ролі. Так, найпоширенішим новорічним обрядом, у якому брали участь діти, були обряди посівання. Дослідники XIX – початку XX ст. М. Максимович [8], П. Чубинський [12], Х. Ящуржинський [13] та ін. писали, що на новий рік, коли починало розвиднятися, то хлопчики (а в давнину і дорослі) ходили по хатах посипати, «засівати». Діти-хлопчики вважалися своєрідним символом багатства, добра, здоров'я, надії. До хлопчиків найбільш прихильні «щедрі» духи, саме тому «посівати» ходили тільки вони та ще й досвіту, бо добрі духи надранок відходили у небо з димом «дідуха» (останній сніп з поля, що вносився до хати і спалювався рано після новорічної ночі) [3, с. 129]. Ставши біля порогу, хлопчики брали із торбинки хлібне зерно (жито, овес, пшеницю, просо, горох) і в кожній хаті обсипали цим зерном мешканців і хату, примовляючи: «На щастя, на здоров'я, та на нове літо; роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю» [12, с. 5], «Сійся, родися, Жито, пшениця, Всяка пашниця, Зверху колосиста, Зісподу корениста. Будьте з святом здорові, З Новим роком!» [5, с. 540–541]. М. Максимович у першій половині XIX ст. на Наддніпрянщині записав таку дитячу новорічну пісню: «Ходить Ілля на Василя, Носить пугу житяную, Де замахне, жито росте! Зароди, Боже, жито, пшеницю, Всяку пашницю. У полі зерно [або ядро], а в дому добро!» [8, с. 141].

За ці вітання посипальники отримували нагороду, а господарі збирали розсипані ними зерна – окремо кожний вид – і потім брали їх на сівбу. Закінчувалися дитячі щедрівки проханням про частування, як, наприклад, на Полтавщині: «Сійся, родися жито й пшениця Без кукілю, без метелиці, А нам, діткам, по варяниці» [5, с. 541].

Дорослі спеціально для дітей-колядників і посівальників на різдвяні та новорічні свята випікали обрядове печиво: «козулі», «козульки» (на честь святочного козла), різноманітні «корівки», «ягнята», «коники» [11, с. 358]. Печиво у вигляді тварин і птахів було поширеним у всіх слов'ян, що засвідчує давність такої форми ритуальної їжі. Тип святочного обрядового печива у вигляді тварин, у якому вбачали якийсь зв'язок із майбутніми долями селянського господарства, зокрема з тим, що може статися із домашньою худобою і птицею, у цьому типі ритуальної їжі є пережитками жертвних обрядів, що призначалися для уберігання скоту від загибелі та для забезпечення добробуту. Сама назва печива – «корівка» – прямо вказує на велику рогату худобу, яка для села мала незрівнянно більше значення, ніж дрібна.

Згадки про обрядове печиво – «корівок» – містилися безпосередньо у дитячих піснях: «Дайте корівку Маслену голівку» [11, с. 25–26]. Благополуччя, обіцяне піснею, обумовлене доброзичливими стосунками колядників і господарів. Пов'язані єдністю сільського господарства, дві сторони грали різні соціальні ролі, визначені традицією вірувань і магічних дій: колядники, що уособлювали активну силу у визначенні майбутнього і, начебто маючи владу над навколишнім світом, виявляли свою волю, змушуючи всіх до кого вони приходили, здійснювати обряд обдаровування; господарі ж стають залежними від перших, підкорюються висунутим вимогам.

Отже, святочне засівання було формою обходу дворів, що дає підстави для припущення про архаїчність ролі дітей і підлітків у цих обрядах. У пізній традиції стійкою була специфіка дитячого колядування: відбувалося зранку; колядки містили казкові мотиви; обдаровували дітей печивом спеціальних форм і назв – козульки, корівки, баранчики і т. і. [11, с. 359].

До наступних великих свят, весняних, діти частково брали участь у святі Зимобору або Громниці, яке пізніше почало називатися Стрітінням. Уважалося, що в цей день зима зустрічається з весною. Напередодні свята жінки випікали обрядове печиво – «жайворонків», давали дітям, щоб ті закликали весну, допомогли їй побороти зиму, але виносити їх можна було тільки у двір [4, с. 37].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Виконання дітьми особливих соціальних ролей під час зимових свят мало важливе виховне значення: бажаючи іншим благополуччя, добробуту, здоров'я у них формувалися позитивні моральні якості. Діти брали участь у спільному дійстві, усвідомлюючи себе активними учасниками життєдіяльності общини. Подальші розвідки цього напрямку можуть стосуватися особливостей участі дітей у народних святах у різні пори року, у різних регіонах нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровский Я. Е. Мифологический мир древних киевлян. Киев: Наук. думка, 1982. 104 с.
2. Історія української літератури: у 8 т. Т. 1 Давня література (XI – перша половина XVIII ст.). Київ: Наукова думка, 1967. 537 с.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. (Факсим. вид.). Київ: АТ «Обереги, 1994. Кн. I. Т. 1: (Зимовий цикл); Т. 2: (Весняний цикл). 400 с.
4. Ковальчук О. В. Українське народознавство. Книга для вчителя. Київ: Освіта, 1992. 176 с.
5. Колядки і щедрівки. Зимові обрядова поезія трудового року (упор., передмова і прим. О. І. Дея. Київ: Наукова думка, 1965. 804 с.
6. Костомаров Н. И. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзиею. *Костомаров М. И. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства*. Київ: Либідь, 1994. С. 257–279.
7. Лозко Г. С. Українське народознавство. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.
8. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. Київ: Обереги, 2002. 189 с.
9. Попович М. В. Мироззрение древних славян. Киев: Наукова думка, 1985. 167 с.
10. Радул О. Участь дітей в обрядовому річному колі як один із шляхів народного виховання. *Формування конурентоспроможного фахівця в галузі дошкільної та початкової освіти*. Харків: Мачулін, 2018. С. 9–43.
11. Радул О. С. Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. 448 с.
12. Чубинський П. П. Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): у 2 кн. Київ: Мистецтво, 1995. Кн. 2. 224 с.
13. Ящуржинский Хр. Культ хлеба в малорусских колядках. *Киевская Старина*. 1893. Т. 43. № 12. С. 408–416.

REFERENCES

1. Borovskiy Ya. E. Mifologicheskii mir drevnikh kievlian. Kiyev: Nauk. dumka, 1982. 104 s.
2. Istoriiia ukrainskoi literatury: u 8 t. T. 1 Davnia literatura (9th – persha polovyna 18th st.) Kyiv: Naukova dumka, 1967. 537 s.
3. Kylymnyk S. Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvittleni: U 3 kn., 6 t. (Faksym. vyd.). Kyiv: AT «Oberehy, 1994. Kn. I. T. 1: (Zymovyi tsykl); T. 2: (Vesnianyi tsykl) 400 s.
4. Kovalchuk O. V. Ukrainske narodoznavstvo. Knyha dlia vchytelia Kyiv: Osvita, 1992. 176 s.
5. Koliadky i shchedrivky. Zymova obriadova poeziia trudovoho roku (upor., peredmova i prym. O. I. Deia. Kyiv: Naukova dumka, 1965. 804 s.
6. Kostomarov N. Y. Neskolko slov o slaviano-russkoi mifologii v yazycheskom periode, preimushchestvenno v sviazi s narodnoyu poeziyeu. Kostomarov M. I. Slovianska mifologhiia. Vybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva. Kyiv: Lybid, 1994. S. 257–279.
7. Lozko H. S. Ukrainske narodoznavstvo. Kyiv: Zodiak-EKO, 1995. 368 s.
8. Maksymovych M. Dni ta misiatsi ukrainskoho selianyna. Kyiv: Oberehy, 2002. 189 s.
9. Popovych M. V. Mirovozzreniye drevnikh slavian. Kiyev: Naukova dumka, 1985. 167 s.
10. Radul O. Uchasť ditei v obriadovomu richnomu koli yak odyz iz shliakhiv narodnoho vykhovannia. *Formuvannia konkurentospromozhnoho fakhivtsia v haluzi doshkilnoi ta pochatkovoi osvity*. Kharkiv: Machulyn, 2018. S. 9–43.
11. Radul O. S. Vykhovannia ditei v protsesi zhyttiedialnosti davnikh skhidnykh slovian (6–13 st.). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2013. 448 s.
12. Chubynskyi P. P. Mudrist' vikiv: (Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho): u 2 kn. Kyiv: Mystetstvo, 1995. Kn. 2. 224 s.
13. Yashchurzhiynskiyi Khr. Kult khleba v malorusskikh koliadkakh. Kyevskaia Staryna. 1893. T. 43. № 12. S. 408–416.